

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Кафедра кримінального права та кримінології

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»

Для здобувачів вищої освіти
третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти зі
спеціальності 081 «Право»

Дніпро – 2023

УКЛАДАЧІ:

1. Завідувач кафедри кримінального права та кримінології, д.ю.н., с.н.с., **Василь БЕРЕЗНЯК**
2. Доцент кафедри кримінального права та кримінології, к.ю.н., **Анастасія ФІЛІПП**

РЕЦЕНЗЕНТИ:

1. Професор кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, доцент **Олексій ТИТАРЕНКО**.
2. Суддя Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, доктор філософії у галузі права **Ірина ШАПОВАЛОВА**.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри кримінального права та кримінології ННІППФПНП «29» серпня 2023 № 2

ТЕМА. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (4 години)

План

1. Диференціація кримінальної відповідальності.
2. Покарання та виконання покарання: Особливості розмежування понять.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. Коментар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radnuk.info/komentar/kruminal-vukon/309glava1/4757-5.html>.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Доцільності розмежування кримінально-правових понять «диференціація кримінальної відповідальності», «диференціація покарання» та «диференціація виконання покарання», а також виокремлення певних особливостей їх застосування¹.

ВСТУП

Аналіз статей Кримінального кодексу України дає змогу ствердно говорити про те, що залежно від наявності певних обставин, що підвищують чи знижують ступінь суспільної небезпеки злочину, законодавець передбачає у кримінальному законі суворіші або м'якші, порівняно із основним складом злочину, кримінально-правові обмеження. Це свідчить про те, що законодавець намагається диференціювати кримінальну відповідальність. Однак у зв'язку із цим виникає слушне питання щодо визначення поняття диференціації покарання та встановлення співвідношення між ними ².

1. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Так, «диференціація» (фран. differen- ciation, лат. differentia – різниця, відмінність) – слово іншомовного походження, що, відповідно до роз'яснень словника іншомовних слів, розуміється як поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини [1, с. 175]. Тобто диференціацію слід розуміти як поділ цілого на якісно відмінні частини (елементи), тобто такі, які мають спільні і відмінні ознаки. Ці частини відрізняються не кількісною характеристикою, а якісною. Слово «якісний» виражає якість, внутрішню ознаку предмета [2]. Відтак робимо висновок, що «якісно відмінні частини» – це частини цілого, які відрізняються внутрішніми ознаками, що характеризують цю частину, тобто розкривають ті її властивості, за якими її можна відрізнити від інших таких же

¹ Павлик Л. В. Диференціація кримінальної відповідальності, покарання та виконання покарання: особливості розмежування понять. Науковий вісник 2.2015. ЛДУВС. С 256-267.

² Там само.

частин. З огляду на таке трактування змісту поняття «диференціація», необхідно розпочинати з'ясування змісту понять «диференціація кримінальної відповідальності» та «диференціація покарання».

Зважаючи на те, що кримінальна відповідальність і покарання – два взаємопов'язані кримінально-правові інститути, вирішення цієї проблеми слід розпочати із визначення співвідношення понять «кримінальна відповідальність» і «покарання».

Поняття «кримінальна відповідальність» не є однозначним, адже існує справжній плуралізм думок щодо характеристики його змісту. Зокрема, це обумовлено тим, що в чинному кримінальному законі відсутнє нормативне визначення поняття кримінальної відповідальності, і у зв'язку із цим серед учених-криміналістів тривають дискусії щодо розуміння його змісту. Натомість у ч. 1 ст. 50 КК України³ міститься визначення поняття покарання, що є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального праворушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. У зв'язку із цим і виникає питання щодо визначення співвідношення понять «кримінальна відповідальність» і «покарання»⁴.

Загалом усі підходи до розуміння змісту кримінальної відповідальності та її взаємозв'язку із покаранням можна об'єднати в такі групи:

1) кримінальна відповідальність ототожнюється з покаранням, зводиться до застосування санкції кримінально-правової норми [3, с. 72; 4, с. 258];

2) кримінальною відповідальністю визнається обов'язок особи, яка скоїла злочин, відповісти за його вчинення на підставі кримінального закону, відзвітувати перед державою за порушення кримінально-правової заборони й зазнати заходів державного примусу – обмежень (втрат) особистого, майнового та іншого характеру, передбачених як покарання [5, с. 86; 6, с. 23; 7, с. 49];

3) кримінальна відповідальність тлумачиться як реальне покладення на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вироком суду заходів державного осуду і примусу, тобто передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і накладаються на винного спеціальними органами держави [8, с. 22–30; 9, с. 99];

4) кримінальна відповідальність визначається через специфічні кримінально-правові відносини (виникають із моменту вчинення кримінального правопорушення між державою і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення) або через сукупність кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин [10, с. 6–8];

5) кримінальна відповідальність розглядається як особливий кримінально-правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинене кримінальне правопорушення і який полягає в здійснюваному судом в обвинувальному вирокі осуді порушника кримінально-

³ Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

⁴ Там само.

правової заборони та, як правило, у застосуванні щодо нього заходів кримінально-правового впливу [11, с. 161].

Як видається, остання із запропонованих дефініцій кримінальної відповідальності є найбільш вдалою, адже виражає наявність обов'язкового елементу кримінальної відповідальності – осуду особи від імені держави, що відображається в обвинувальному вирoku суду, і факультативного – застосування до особи заходів кримінально-правового впливу. Однак, видається, що такий термін слід використовувати із обережністю, адже у цьому випадку необхідно з'ясувати, що саме слід розуміти під «заходами кримінально-правового впливу». У такому разі видається доцільнішим використовувати термін «обмеження прав і свобод», адже навіть покарання не можна визнавати обов'язковою ознакою кримінальної відповідальності, бо серед форм її реалізації є засудження особи без призначення покарання. У такому разі диференціація кримінальної відповідальності означатиме диференціацію таких обмежень прав і свобод винної особи, а диференціація покарання – відповідно визначення у кримінальному законі видів і строків (розмірів) покарань.

Аналіз кримінально-правової літератури дає підстави стверджувати, що єдиного погляду на визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності немає, як і немає однозначного визначення поняття диференціації покарання. Водночас запропоновані у літературі дефініції поняття «диференціація кримінальної відповідальності» зводяться до вказівки: на встановлення у кримінальному законі різних кримінально-правових наслідків залежно від ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення [12, с. 188]; встановлення в кримінальному законі різних меж караності залежно від відмінностей в характері і ступені суспільної небезпеки кримінальних правопорушень і осіб, що їх вчинили [13, с. 73]; закріплення необхідності застосування санкцій, які відрізняються за видами та розмірами покарання, або ж навіть визначення підстав, за яких за діяння не настає кримінальна відповідальність чи особа звільняється від неї [14, с. 296]; визначення законодавцем виду основного (основних) і додаткового (додаткових) покарання, їх строку чи розміру [15, с. 24]; визначення раціональних способів, форм реалізації кримінальної відповідальності [16, с. 72]; здійснюваної як законодавцем, так і правозастосувачем градації державного примусу у вигляді заходів кримінально-правового впливу [17, с. 75]; визначення видів і розмірів кримінального покарання за певний злочин [18, с. 240]; дозування юридичної відповідальності з урахуванням певних обставин, що має призвести до визначення меж застосування державного примусу щодо особи, яка вчинила правопорушення [19, с. 271]. Тобто так чи інакше диференціацію кримінальної відповідальності науковці, безумовно, пов'язують із обмеженнями прав і свобод, що передбачені у кримінальному законі, або ж із покаранням ⁵.

⁵ Там само.

Неординарним є підхід Ю. В. Бауліна до визначення видів кримінальної відповідальності та відповідно характеристики її диференціації. Вчений пояснює: якщо зважати на те, що сутністю кримінальної відповідальності є обмеження прав і свобод злочинця, то можна виділити три види такої відповідальності, а саме: законодавчо визначену, судом індивідуалізовану та кримінально-виконавчу. Вчений зазначає, що диференціація кримінальної відповідальності є прерогативою парламенту, такій диференціації підлягають два види кримінальної відповідальності:

- 1) законодавчо визначена в КК України;
- 2) законодавчо врегульована в Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України). Щодо першого випадку вчений аргументує, що диференціація законодавчо визначеної кримінальної відповідальності – це поділ законодавчих обмежень прав і свобод майбутніх злочинців на певні групи залежно від виду та міри таких обмежень. Що ж стосується другого випадку, то науковець обґрунтовує, що діяльність органів кримінально-виконавчої системи повинна відповідати певним правилам поведінки зі злочинцями. Ці правила, своєю чергою, також певним чином диференціюють діяльність зазначених органів держави щодо обмеження прав і свобод злочинців, тобто диференціюють так звану кримінально-виконавчу кримінальну відповідальність [20, с. 25–30]. Видається, що ця позиція вченого не є беззаперечною, оскільки може йтися про законодавчо врегульовану, судом індивідуалізовану і органами кримінально-виконавчої системи реалізовану кримінальну відповідальність. Інша річ, що у КВК України передбачено принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання, однак все ж таки думається, що диференціація – це прерогатива законодавця, а індивідуалізація – органів і установ, що забезпечують виконання покарання ⁶.

2. ПОКАРАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ

Відповідно, в КВК України визначаються підстави диференціації та індивідуалізації покарання, а не безпосередньо диференціація кримінальної відповідальності. Це підтверджується ст. 5 КВК України ⁷, в якій серед принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань передбачено принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Диференціація виконання покарання покликана забезпечити реалізацію справедливості, що визначається диференційованим підходом, ставленням до засуджених різних груп. Диференціація виконання покарання проявляється у встановленому порядку виконання та відбування покарання (різних умовах тримання, різному правовому становищі, рівні ізоляції), який застосовується дозовано залежно від ступеня суспільної небезпеки різних категорій засуджених, тобто шляхом фактичної реалізації кари, що впливає з позбавлення волі. Диференціація виконання покарання означає, що до різних

⁶ Там само.

⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

категорій засуджених залежно від тяжкості вчинених ними кримінальних правопорушень, минулої злочинної діяльності, форми вини, поведінки в процесі відбування покарання застосовується каральний вплив у різному обсязі [21]. Тобто в цьому випадку передбачена диференціація не кримінальної відповідальності, а диференціація виконання покарання.

Різним є не лише зміст цих кримінально-правових понять, а й суть передбачених ними явищ. У такому випадку диференціація виконання покарання є, так би мовити, продовженням індивідуалізованої судом кримінальної відповідальності, стадією її реалізації. Суд в обвинувальному вирoku, мотивуючи своє рішення, визначає лише вид і розмір призначуваного засудженому основного та додаткового покарання, а органи кримінально-виконавчої системи, з урахуванням певних обставин, визначають, в якій кримінально-виконавчій установі та з яким рівнем безпеки (якщо це покарання у виді позбавлення волі) відбуватиме призначене судом покарання ця особа. Індивідуалізація ж виконання покарання полягає в тому, що в умовах дотримання загальних приписів закону щодо виконання покарання окреслюється індивідуальний підхід до кожного засудженого, що означає вибір потрібних саме цьому засудженому заходів ⁸.

Загалом кожне із запропонованих науковцями визначень характеризує диференціацію кримінальної відповідальності та покарання, однак, видається, що жодне із них не є настільки вдалим, щоб повністю із ним погодитись. Зокрема, не заглиблюючись у дискусію щодо критики запропонованих дефініцій, слід зауважити, що, з урахуванням наведеного, можна виокремити низку істотних ознак диференціації кримінальної відповідальності та диференціації покарання, зокрема:

1) суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності та диференціації покарання є винятково законодавець;

2) об'єктом диференціації кримінальної відповідальності є власне кримінальна відповідальність, яку слід розуміти як кримінально-правовий інститут, у межах якого здійснюється державний осуд суб'єкта злочину в обвинувальному вирoku суду та реалізується право держави на застосування до нього примусу у виді кримінально-правового обмеження прав і свобод, а диференціації покарання – покарання (обмеження прав і свобод), що передбачене чинним кримінальним законом;

3) суть процесу диференціації кримінальної відповідальності полягає у встановленні різних за видом та обсягом обмежень прав і свобод суб'єкта злочину залежно від обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання, а диференціації покарання – у визначенні видів і розмірів (строків) покарань і встановлення їх еквівалентності;

4) диференціація кримінальної відповідальності необхідна для відображення в кримінальному законі залежності між обсягом відповідальності та зміною (збільшенням або зменшенням) ступеня суспільної небезпеки

⁸ Там само.

злочинного посягання, а також для досягнення оптимального рівня судової дискреції, а диференціація покарання – для визначення різноманітності видів і строків обмежень прав і свобод винної особи;

5) у часовому вимірі диференціації кримінальної відповідальності передуює криміналізація, диференціація покарання та пеналізація, адже спершу законодавець визначає певне посягання злочинним (криміналізація), визначаються можливі види та розміри покарань за будь-які кримінальні правопорушення (диференціація покарання), і лише тоді конкретні види та розміри покарань визначаються за конкретний вид кримінального правопорушення (пеналізація), після цього виділяються обставини, які впливають на зміну ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, із вказівкою на зміну обсягу кримінальної відповідальності (диференціація кримінальної відповідальності)⁹.

Водночас, безумовно, слід також розрізняти диференціацію покарання та диференціацію виконання покарання. Така відмінність полягає у низці істотних ознак, що були описані, зокрема:

1) суб'єктом диференціації покарання є законодавчий орган, суб'єктом диференціації виконання покарання – орган виконавчої влади (Державної кримінально-виконавчої служби України, кримінально-виконавча інспекція тощо);

2) зміст диференціації покарання полягає у визначенні у кримінальному законі видів і розмірів (строків) покарань, а також установлення їх еквівалентності, а диференціація виконання покарання – у визначенні у Кримінально-виконавчому кодексі, з урахуванням певних обставин, в якій саме кримінально-виконавчій установі та з яким рівнем безпеки (якщо це покарання у виді позбавлення волі) відбуватиме призначене судом покарання винна особа¹⁰.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ

Отже, диференціація кримінальної відповідальності, диференціація покарання та диференціація виконання покарання – це різні кримінально-правові поняття, кожне із яких позначає різновид законодавчої діяльності відповідно: щодо визначення в кримінальному законі різного обсягу кримінальної відповідальності залежно від обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання (під обсягом кримінальної відповідальності слід розуміти види та розміри (строки) обмеження прав і свобод суб'єкта злочину, що можуть реалізуватися в контексті кримінальної відповідальності), видів і розмірів покарань, визначення у кримінально-виконавчому законі підстав та умов виконання конкретного виду покарання залежно від обставин, що впливають на визначення певного виду та умов відбування (виконання) покарання¹¹.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

Завдання для самостійної роботи до Теми :

1. Кримінальна відповідальність і її підстава.
2. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за загальним правилом.
3. Поняття та види тлумачення закону про кримінальну відповідальність.
4. Кримінальна відповідальність та кримінальне покарання.
5. Філософське обґрунтування кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. Підстава кримінальної відповідальності.
6. Фактична та юридична підстава кримінальної відповідальності.

Індивідуальні завдання до Теми :

1. Чинність кримінального закону за колом осіб. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України, та виконання вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами.
2. Поняття зниженого віку настання кримінальної відповідальності.
3. Питання про юридичну підставу кримінальної відповідальності в науці і законодавстві України.
4. Значення кримінальної відповідальності та її підстав в діяльності підрозділів досудового слідства органів внутрішніх справ.

ТЕМА . ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

(6 години)

План

1. Поняття кримінального права - як самостійної галузі права.
2. Предмет кримінального права.
3. Метод кримінального права.
4. Завдання (функції) кримінального права.
5. Система кримінального права.
6. Кримінальне право в системі інших галузей права.
7. Наука кримінального права.
8. Кримінальне право як навчальна дисципліна
9. Принципи кримінального права.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 2952-VI із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 01. 02. 2011 р. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 5460-VI (5460-17) із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 16. 10. 2012 р. № 10-рп/2012 (v010p710-12). – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua> . – Назва з екрана.
3. Закон України від 10 грудня 1991 р. «Про дію міжнародних угод на території України». - Відомості Верховної Ради України. 1992. - № 10. - Ст. 137.
4. Закон України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р. - Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 50. - Ст. 701.
5. Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. (ст. 1). - Відомості Верховної Ради України. - 1992.- № 2.- Ст. 5.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Підготувати до вміння практичного застосування знань кримінального права: співвідносити їх із сучасними напрямками реформування кримінально-правової системи та політики; виокремлювати основні поняття, терміни, ознаки, які надають певне уявлення щодо розглядуваних питань.

ВСТУП

Так, кримінальна політика та співвідношення із кримінальним правом Загальновідомо, що протягом останніх півтора десятка років в Україні має місце стрімке зростання кількісних та якісних показників злочинності. Як свідчать результати соціологічних та кримінологічних досліджень, злочинність стала однією з найбільш актуальних проблем сучасного українського суспільства. Населення часто відчуває почуття незахисності перед нею. Інколи вони навіть не звертаються в правоохоронні органи, оскільки вважають, що

вони безсилі перед злочинністю. За окремими даними майже 60 % потерпілих від злочинів взагалі не звертаються до правоохоронних органів. Однією із причин є не завжди достатньо зважена, обґрунтована, належним чином організована протидія злочинності. У зв'язку із цим особливої актуальності та значення набуває кримінально-правова політика, як частина правової політики держави у сфері протидії злочинності. Вона, у свою чергу, поділяється на правотворчу, що передбачає формування, створення кримінально-правових норм та їх формальне вираження, та правозастосовчу кримінальну політику. Останнє полягає в тому, що відбувається процес переведення до життя тих законодавчих положень, які вироблені при формуванні кримінально-правової політики Верховною Радою України та закріплені в кримінальному законодавстві, - отже реалізація кримінально-правової політики відбувається шляхом застосування кримінального закону.

Правова реформа та новий КК. Прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року новий КК України (набрав чинності з 1 вересня 2001 року) відтворює певні наслідки проведення в Україні правової реформи, є базовим для розробки та прийняття нових Кримінально-виконавчого та Кримінально-процесуального кодексів. Прийняття нового КК стало результатом багаторічної праці з розробки проекту кодексу, яка розпочалася у 1992 році. Кабінетом Міністрів України була утворена робоча група з провідних вчених і практиків України. Тож юридичною базою боротьби зі злочинністю є кримінальне законодавство. Щоб це законодавство було досить ефективним, необхідно правильно його застосовувати. Однак для цього слід ґрунтовно вивчати це законодавство, з тим щоб добре знати і застосовувати в практичній діяльності його норми.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА - ЯК САМОСТІЙНОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА, ЙОГО СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ

Загальновизнаним є наступне визначення поняття кримінального права - як самостійної галузі права. Кримінальне право - це система (сукупність) загальнообов'язкових, формально визначених юридичних норм (правил поведінки), прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Тож ми маємо визначити як загальні так і специфічні ознаки кримінального права як самостійної галузі права.

Це система загальнообов'язкових юридичних норм, в яких відтворюється обов'язкова поведінка особи.

Кримінальне право це система юридичних норм, що закріплює сукупність певних загальнообов'язкових, встановлених у суспільстві правил поведінки особи за наявності відповідних життєвих обставин. Ці норми загальної, обов'язкової дії. Передусім (за деякими винятками) це норми заборони, які забороняють окремі дії, бездіяльність під загрозою застосування державних примусових заходів - кримінального покарання. Наприклад, покарання

передбачене за вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі (ст. 115); за тяжке, середньої тяжкості, легке тілесне ушкодження (ст. ст. 121, 122, 125); за крадіжку - таємне викрадення чужого майна (ст. 185), грабіж - відкрите викрадення чужого майна (ст. 186), розбій - напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187). Норми про відповідальність за умисне вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, крадіжку передбачають всі можливі у реальному житті конкретні випадки вчинення посягань на життя, здоров'я, власність людини. Заборона вчиняти ці дії - загальнообов'язкового характеру, забезпечується примусовими державними заходами (застосуванням різних форм кримінальної відповідальності, покарання).

Це система формально визначених юридичних норм. Кримінальне право - це сукупність (система) формально визначених правових норм, які у письмовій формі конкретно (точно) фіксують ознаки злочинів, види, межі покарань за них. Ще в давнину були утворені перші норми-заборони, зачатки теперішніх кримінально-правових норм. На території України першим правовим актом, який досягнув наших часів, була «Руська Правда» Ярослава Мудрого (утворена в 1016 р.), яка містила усі норми, що регулювали всі сторони тогочасного суспільства. Дослідження витоків становлення Кримінального права України дозволяє стверджувати, що формально визначені норми - заборони (поряд із нормами інших галузей права) містилися в різних історично обумовлених джерелах права, які відтворювали особливості розвитку України у різні періоди історії: Статутах князів, Руській Правді, Литовському Статуті, Зводі законів «Права, за якими судився малоросійський народ», Уложення 1845 р., 1866 р. «Про покарання кримінальні і виправні» (періоду дії на більшості земель України російського законодавства - 40-і роки XIX ст.) та інших правових актах. Вчені, які досліджували стан кримінального законодавства в період українського державотворення (1917 - 1921 рр.), дійшли висновків про існування в цей період на Україні власного кримінального законодавства. Про це свідчила велика кількість різних кримінально-правових актів, які були спрямовані на зміну та доповнення, удосконалення існуючого кримінального законодавства, введення нових законів. Була здійснена спроба кодифікації кримінального права і видання власного Статуту Карного.

Слід спеціально відмітити, що формальна визначеність кримінального права - це не тільки гарантія законності та однаковості застосування його норм, а й одне з невід'ємних прав людини. Визначеність правових приписів, фіксуючи межу між злочинною і незлочинною поведінкою, чітко визначає тим самим можливість людини здійснювати свої права і свободи відповідно до закону, чітко уявляти, що дозволено, а що заборонено кримінальним законом. Тож формальна, письмова конкретна визначеність злочинної поведінки, обсягу покарання є запорукою законності, гарантією дотримання прав людини у сфері правосуддя, забезпечення особою своїх прав і свобод відповідно до закону.

Кримінально-правові норми (правила поведінки) встановлюються лише вищими органами законодавчої влади і закріплюються у відповідних законах. Це так зване позитивне право, або чинне право. Відповідно до Конституції (ст. 85) кримінальні закони видаються лише Верховною Радою України. Ніякі інші державні органи або посадові особи не правомочні видавати норми кримінального права (на відміну від норм, наприклад, адміністративного, цивільного права, які встановлюються до того ж органами влади на місцях, урядом). Ці правові акти приймаються та змінюються у тому ж порядку, що й інші закони України, мають відповідну силу. Кримінальне право знаходить свій вияв тільки у законах і основним джерелом кримінального права є кримінальний закон. Згідно ст. 3 КК, законодавство України про кримінальну відповідальність становить лише Кримінальний кодекс України, а усі інші закони про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього ¹².

2. ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Кримінальне право є самостійною галуззю права, оскільки має свій предмет та метод правового регулювання.

Визначитися із тим, що є предметом кримінального права дозволяє аналіз ч. 2 ст. 1 КК, в якій визначаються два основних кримінально-правових інститути. Зокрема, в ч. 2 ст. 1 КК йдеться - Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Таким чином, злочин та покарання - суспільні явища, що визначаються нормами кримінального права, це основні кримінальні інститути, із якими пов'язані усі інші (незакінчена злочинна діяльність, співучасть, множина злочинів, форми кримінальної відповідальності тощо).

Безпосередньо предметом кримінального права є саме ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину та застосуванням за це певних покарань. В теорії кримінального права вони називаються кримінально-правовими відносинами.

Структурно ці відносини складаються із наступних елементів: суб'єкти кримінальних правовідносин (з одного боку - держава, спеціальні органи, які відтворюють волю держави, з другого - особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, суб'єкт злочину); матеріальний зміст кримінальних правовідносин - сукупність прав та обов'язків суб'єктів цих відносин (права органів правосуддя притягти винну особу до кримінальної відповідальності, призначити покарання; їх обов'язок дотримуватися кримінального закону; обов'язок винної особи дати відповідь за свою злочинну діяльність, понести відповідальність, відбутися покарання; в той же час право на здійснення правосуддя щодо них чітко в межах закону); юридичні факти, які породжують ці суспільні відносини (підставою для виникнення кримінально-правових відносин є факт вчинення злочину, особою що є суб'єктом злочину) ¹³.

¹² Там само.

¹³ Там само.

3. МЕТОД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Методом регулювання кримінально-правових правовідносин в усіх найважливіших сферах життєдіяльності суспільства – є метод примусу. Цей метод притаманний лише кримінальному праву, полягає у визначенні того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та які покарання застосовуються до осіб, які їх вчинили (ч.2 ст. 1 КК). Отже Кримінальне право має свій специфічний метод (як сукупність певних засобів регламентації та охорони стосунків між людьми, між громадянином і державою): примусового правового регулювання кримінально-правових відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину, - застосування з боку держави до особи злочинця санкції кримінально-правової норми, тобто покарання.

Отже основним методом регулювання відносин є метод примусу, оскільки усі злочини становлять підвищену суспільну небезпечність, тож доцільним є застосування до осіб, які вчинили злочин, найсуворіших державних примусових заходів - кримінального покарання. Усі покарання призначаються судом від імені держави. Невиконання покарань тягне знову ж кримінальну відповідальність та покарання. Усе це свідчить про державну забезпеченість кримінального права. Але згідно закону, найсуворіші, примусові заходи державного впливу, якими є покарання, застосовуються лише до особи, яка вчинила злочин у стані осудності, досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, а тож підлягає кримінальному покаранню.

Метод стимулювання, заохочення до позитивної поведінки. Цей метод не є типовим для кримінального права. Проте напрями реформування кримінального законодавства свідчать на користь тієї думки, що поряд із методом застосування примусових заходів кримінально-правового характеру (засудження особи, призначення покарання, реальне його відбування, тим більш, такого як позбавлення волі), все більше значення та актуальності набуває метод заохочення до позитивної поведінки, якій відтворюється у значному поширенні кримінально-правових інститутів звільнення від кримінальної відповідальності (Розділ дев'ятий Загальної частини КК передбачає: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45); у зв'язку із примиренням із потерпілим (ст. 46); у зв'язку із передачею особи на поруки (ст. 47); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48); тринадцять видів спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені Особливою частиною КК.)¹⁴.

4. ЗАВДАННЯ (ФУНКЦІЇ) КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Найважливіші завдання кримінального права - захистити найбільш цінні, найважливіші суспільні відносини від злочинних посягань; попередити вчинення нових злочинів. Ці завдання чітко визначені у ст. 1 КК України, в який йдеться про те, що Кримінальний кодекс має своїм завданням - правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного

¹⁴ Там само.

устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Таким чином, основною функцією кримінального права як галузі права є охоронна функція. Під охорону беруться лише найважливіші об'єкти, найважливіші суспільні відносини та соціальні блага.

Права та свободи людини та громадянина, які передбачені насамперед Розділом II Конституції України (право на життя, свободу, особисту недоторканість, недоторканість житла, таємницю листування, конфіденційність особистого і сімейного життя, об'єднання у громадські організації, політичні партії, проведення зборів, мітингів, право на працю, відпочинок, страйк, соціальний захист, житло, охорону здоров'я, право обирати і бути обраним до державної влади, право власності, свободи пересування, свободи слова, думок, совісті тощо).

Пріоритетним завданням кримінального права України є охорона особистих благ людини, оскільки відповідно до ст. 3 Конституції людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Охорона певних суспільних відносин від заподіяння їм тяжкої шкоди є похідним від природного права кожної людини користуватися всіма благами життя.

Власність - сукупність суспільних відносин, пов'язаних із володінням, користуванням та розпорядженням матеріальними об'єктами, які мають певну цінність.

Громадська безпека - такий стан суспільних відносин, який не створює небезпеки для життя та здоров'я людей, для збереження матеріальних цінностей. Громадський порядок - такий стан суспільних відносин, який забезпечує спокійні умови суспільної корисної діяльності, відпочинку та побуту людей.

Довкілля - навколишнє природне середовище, сукупність природних та природно-соціальних умов та процесів (земля, надра, вода, атмосферне повітря, ліс, рослинність, тваринний світ).

Конституційний устрій України - система органів державної влади та місцевого самоврядування, їх правовий статус та повноваження.

Мир та безпека людства - відсутність загрози війни, війни, як такої, збройних конфліктів, екологічної катастрофи.

Охоронна функція знаходить своє втілення в кримінальній політиці, тобто діяльності органів держави в боротьбі зі злочинністю, реалізації завдань кримінального права. Тут слід виділити два основних напрямки: з одного боку, посилення боротьби, застосування суворих заходів відповідальності до організаторів і активних учасників організованих злочинних груп, осіб, що вчиняють тяжкі і особливо тяжкі злочини, рецидивістів, а з іншого - застосування покарань більш м'яких, не пов'язаних з позбавленням волі, або навіть звільнення від кримінальної відповідальності і покарання осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості.

Наступна функція кримінального права - превентивна функція (запобігання злочину). Визначення законодавцем певного кола діянь злочинними, встановлення міри покарання за їх вчинення справляють на певне коло громадян профілактичне запобіжне значення, утримуючий психологічний вплив, тобто стримує певну частину населення від вчинення злочину. В такому випадку йдеться про загальну превенцію - стримування від вчинення злочинів всіх членів суспільства.

В той же час, застосування покарання до особи, яка вчинила злочин, а таким чином, стримування від вчинення злочину покараної особи, - є виявом спеціальної превенції. Тема попередження злочинності пов'язана із темою цілі покарання і буде розглядатися більш докладніше надалі під час розгляду питань поняття та цілі покарання.

Функція регулятивна є похідною від охоронної і розуміється як у широкому так і вузькому значенні.

В широкому значенні. По-перше, заборона вчиняти певні дії (бездіяльність), встановлення покарання за їх вчинення мають виховне значення, оскільки формують уявлення людини про правомірну поведінку, впливають на вибір громадянами належної поведінки і, таким чином, кримінальний закон самим фактом свого існування справляє регулюючий вплив на усі суспільні відносини. По-друге, кримінальне право охороняє властивими йому заходами (визначає поняття злочину, його ознаки, заходи примусового впливу за певний окремий злочин) суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права і тим самим сприяють їх розвитку, а отже регулює ці відносини своїми специфічними засобами. Так норми цивільного права регулюють відносини у сфері власності, кримінальний закон встановлює відповідальність за посягання на власність у різних формах (крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство, вимагання тощо). Практично кримінальне право охороняє усі найважливіші сфери державного, суспільного, приватного життя від злочинних посягань, а отже норми кримінального права опосередковано регулюють ці відносини, оскільки сприяють їх правомірному існуванню.

В вузькому значенні. Окремі норми кримінального права безпосередньо відносяться до регулятивних - норми про необхідну оборону (ст. 36) - регулюють поведінку особи під час суспільно небезпечного нападу, визначають межі правомірності необхідної оборони; затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38) - регулюють відносини між особою, яка здійснює затримання, та злочинцем, визначає межі правомірності затримання; крайню необхідність (ст. 39) - регулюють поведінку особи, яка опинилася у досить складній ситуації і потребує захисту від небезпеки. яка їй загрожує. Вони безпосередньо регулюють відносини між особою, яка спричинила шкоду певним благам за певних обставин та злочинцем, особою та державою, яка в особі суду вирішує - правомірно чи неправомірно було заподіяно шкоду злочинцю, іншим суспільним благам. Регулятивними є кримінально-правові норми, які регулюють сферу призначення покарання, умов та порядку визначення

конкретного виду та строку покарання; звільнення від кримінальної відповідальності та покарання ¹⁵.

5. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Кримінальне право це сукупність певних правових норм, які знаходяться у певному визначеному зв'язку між собою, піддаються певній систематизації, а отже утворюють систему кримінально-правових інститутів, що структурно об'єднані у дві частини кримінального права - Загальну та Особливу.

Загальна та Особлива частини мають певні розділи. Загальна частина - п'ятнадцять, Особлива - двадцять. У свою чергу кожний розділ містить окремі кримінально-правові інститути.

Система Загальної частини КК складається із таких розділів: I. Загальні положення.

II. Закон про кримінальну відповідальність.

III. Злочин, його види та стадії.

IV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину). V. Вина та її форми.

VI. Співучасть у злочині.

VII. Повторність, сукупність та рецидив злочинів.

VIII. Обставини, що виключають злочинність діяння.

IX. Звільнення від кримінальної відповідальності. X. Покарання та його види.

XI. Призначення покарання.

XII. Звільнення від покарання та його відбування. XIII. Судимість.

XIV Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.

XV. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Ця система охоплює всі інститути кримінального права, що складають Загальну частину КК. Тож Загальна частина КК визначає принципи та загальні положення кримінального права, містить загальні інститути, які можуть мати відношення до кожного конкретного злочину: поняття та види злочину, вина та її форми, співучасть у злочині, множина злочинів, поняття та види покарання, правила призначення покарання.

Проте Загальна частина кримінального права, як науки, є більш широкою за обсягом, оскільки передбачає вивчення окремих питань, які не знаходять своє відтворення у законодавстві (поняття об'єкту, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони, законодавство іноземних держав тощо).

Особлива частина містить норми, що вказують, які конкретно суспільно небезпечні діяння є злочинами і які заходи державного примусу можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили. Всі вони об'єднані у певні окремі інститути на підставі основного родового об'єкту, якому спричиняється шкода під час посягання: злочини проти життя особи, злочини проти власності, довкілля, громадської безпеки, безпеки руху на транспорті тощо (більш докладно це питання розглядатиметься у наступній темі). Тож Особлива частина кримінального права містить норми, що описують конкретні види злочинів із

¹⁵ Там само.

зазначенням видів покарань і меж, в яких вони можуть бути призначені за вчинення даних злочинів.

Норми Загальної і Особливої частин кримінального права як певні підсистеми законодавства знаходяться в тісному, нерозривному взаємозв'язку. Насамперед норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини. Тому розкриття дійсного змісту норм Особливої частини неможливо без звернення до частини Загальної. Разом з тим всі інститути Загальної частини мають у своїй основі узагальнення тих ознак, що властиві всім злочинам, передбаченим в Особливій частині. Так само неможливо застосування окремих видів покарання за злочини, передбачені в Особливій частині, без урахування положень, закріплених в частині Загальній, щодо мети, видів, меж і порядку призначення всіх покарань. Сама ж система покарань, визначена в Загальній частині, знаходить свій прояв і практичне застосування тільки шляхом призначення конкретних покарань, передбачених за окремі злочини в частині Особливій.

Нерозривний взаємозв'язок норм Загальної і Особливої частин кримінального права проявляється і в тому, що при кваліфікації діянь, вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності і покарання, застосовуються одночасно норми цих частин. Так, при кваліфікації замаху на злочин застосуванню підлягають норма Загальної частини, що регулює відповідальність за замах, і норма Особливої частини, в якій передбачений злочин, на здійснення якого вчинював замах винний.

Єдність Загальної і Особливої частин кримінального права забезпечує внутрішню узгодженість його інститутів та норм і в кінцевому результаті визначає ефективність їх застосування¹⁶.

6. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА

Без перебільшення можна сказати, що кримінальне право пов'язано із усіма галузями права, оскільки однією із основних функцій кримінального права є охорона найважливіших суспільних відносин в різних сферах життєдіяльності держави. Здійснюючи охоронну функцію кримінальне право опосередковано бере участь в регулюванні суспільних відносин, які становлять предмет інших галузей права.

Проте існують такі галузі права, які знаходяться не тільки у певному зв'язку із кримінальним правом, але й становлять підґрунтя для формування кримінально-правових норм (конституційне право), є частиною національного кримінального законодавства України (окремі норми міжнародного права, положення міжнародних договорів, конвенцій), є формою реалізації кримінально-правових норм (кримінально-процесуальне право), продовжують та доповнюють норми кримінального права, які регулюють порядок та умови реалізації кримінальної відповідальності (кримінально-виконавче право).

Щодо конституційного та міжнародного права, кримінальний закон чітко визначає у ст. 3 - законодавство України про кримінальну відповідальність

¹⁶ Там само.

становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Тож розглянемо більш докладно взаємозв'язок кримінального права із конституційним, міжнародним, кримінально-процесуальним та кримінально виконавчим правом.

Конституційне право містить норми прямої дії, які можуть застосовуватися при вирішенні кримінальних справ. Найбільш важливі права і свободи людини та громадянина у сфері правосуддя визначені у правових нормах Конституції. А тому норми кримінального права мають відповідати і відповідають положенням Конституції, у протилежному випадку вони не можуть бути застосованими. Таке положення відповідає ст. 8 Конституції, де йдеться про те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативні акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй.

Аналіз змісту статей Конституції з перших до останніх надають підстави стверджувати, що основні принципи положення здійснення кримінального правосуддя, закріплені у основному Законі держави, відтворені у новому Кримінальному кодексі: ст. 3 Конституції визначає, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю - у кримінальному законодавстві встановлена сувора відповідальність за посягання на ці блага, розділи, які передбачають за них кримінальну відповідальність, містяться відразу після посягань на національну безпеку держави; ст. 17 Конституції визначає, що захист суверенітету, територіальної цілісності України, економічної і інформаційної безпеки - найважливіші функції держави, справа всього народу - у першому розділі КК передбачена сувора відповідальність (до довічного позбавлення волі) за посягання на ці об'єкти кримінально-правової охорони; ст. 27 Конституції визначає, що кожен має право захищати своє життя, здоров'я (інших людей) від протиправних посягань - відповідно ст. 36 КК надає право громадянам на правомірну необхідну оборону, окреслює її межі; ст. 28 Конституції визначає, що ніхто не може бути підданим катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню - відповідно в ст. 50 КК йдеться про те, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність; до того ж вперше у ст. 127 КК передбачена кримінальна відповідальність за катування (умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного та морального страждання); принциповими для кримінального права є положення ст. 58 Конституції, в якій йдеться - закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність; ніхто не може відповідати за діяння, які під час вчинення не визначалися законом як правопорушення; ст. 60 Конституції визначає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність - відповідно ч. 3, 4 ст. 41 КК відтворюють ці положення, регулюють питання

відповідальності особи при виконанні явно злочинного наказу чи розпорядження; ст. 61 Конституції визначає - ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж саме правопорушення, що знаходить відтворення у положенні ч. 2 ст. 7 КК, де йдеться про те, що особа, яка зазнала покарання за вчинений злочин за межами України, не може бути притягнена в Україні до кримінальної відповідальності за цей злочин; ст. 62 Конституції визначає - особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (про що вже йшлося), що дослівно зафіксовано у ч. 2 ст. 2 КК.

Кримінальне і міжнародне право. Окремі інститути кримінального права регулюються не тільки вітчизняним кримінальним законодавством, але і нормами міжнародного права. Так, питання чинності кримінального закону в просторі, за колом осіб, зокрема: умов його поширення на іноземців, осіб без громадянства, питання відповідальності осіб, які користуються дипломатичною недоторканістю, видача злочинців, - регулюються нормами і кримінального і міжнародного права. Про це безпосередньо йдеться у ст. 6, 7, 8. Наприклад, у ст. 8 КК йдеться, що іноземці або особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочин за її межами, підлягають відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вчинили особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

У новому Кримінальному кодексі з'явилося чимало нових (порівняно з КК 1960 року) норм кримінального права, які введені у чинне законодавство на підставі міжнародних угод, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою (належним чином ратифіковані Україною). Положення ратифікованих міжнародних договорів, угод про боротьбу з окремими видами злочинів обов'язково підлягають імплементації у вітчизняне законодавство. Завдяки цьому у КК з'явилися норми, які передбачають відповідальність: ст. 127 - за катування (відповідно до положень Конвенції проти катувань.- 1984 р.); ст. 278 - за угон повітряного судна (відповідно до Гаазької - 1970 і Монреальської - 1971 р. конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден); ст. 447 - за найманство (відповідно з міжнародною конвенцією про заборону найманства); ст. 258 «Терористичний акт», ст. 284 «Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха»; більшість статей (ст. ст. 436-447), які визначають відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (пропаганда війни, розв'язування агресивної війни, порушення звичаїв та законів війни, застосування зброї масового знищення, екоцид, геноцид, піратство, найманство тощо), - також є імплементацією, відтворенням міжнародно-правових норм у вітчизняному кримінальному законодавстві.

Кримінальне право і кримінально-процесуальне право. Кримінальне право, як матеріальна галузь права визначає основні положення, поняття, які мають особливе значення і застосовуються у кримінальному правосудді:

поняття злочину, конкретні ознаки конкретного злочину, підстави кримінальної відповідальності, ознаки суб'єкту злочину, форми та види вини, підстави звільнення від кримінальної відповідальності, види покарання, умови їх призначення, підстави звільнення від покарання, його відбування тощо.

Застосовуватися норми кримінального права можуть лише згідно норм кримінально-процесуального права, тобто у певній процесуальній формі, яка надає реального життя матеріальним нормам кримінального права. Ця процесуальна процедура (кримінальний процес чи кримінальне судочинство) регулюється нормами кримінально-процесуального права, зосередженими в Кримінально-процесуальному кодексі України.

Вчені визнають, що норми кримінального та кримінально-процесуального права співвідносяться між собою, як зміст та форма. Кримінально-процесуальне право є формою, в якій знаходить своє застосування кримінальне право. Кримінальне право і кримінальні правовідносини реалізуються через право кримінально-процесуальне, через кримінально-процесуальні відносини. Якби не було кримінального права, кримінально-процесуальне право було б безпредметним. Відсутність кримінально-процесуального права позбавило б кримінальне право тієї необхідної процесуальної форми, в якій воно лише і може зберегти якості права, не перетворюючись на свавілля.

Під час слідчих дій, з'ясування питання про винність особи у вчиненому злочині, надалі, під час судового розгляду кримінальної справи та вирішення питання щодо призначення виду та терміну покарання, - у кримінальному правосудді здійснюється особлива процесуальна процедура, яка полягає у розслідуванні та розгляді кримінальної справи. Дізнавач, слідчий, суддя під час здійснення процедури розслідування справи, кваліфікації злочину, доведення вини особи, призначення покарання керуються нормами кримінально-процесуального права. В той же час, в цих нормах набуває життя матеріальне кримінальне право, та його основні положення.

Кримінальне та кримінально-виконавче право. Якщо кримінальне право визначає види покарання, порядок та умови призначення покарання, кримінально виконавче законодавство визначає порядок та умови виконання покарань. Норми Кримінально-виконавчого кодексу, який набрав чинності з 1 січня 2004 року (прийнятий 11 липня 2003 року), визначають порядок та умови виконання усіх кримінальних покарань (зокрема, позбавлення волі, громадських робіт, виправних робіт, арешту, обмеження волі, тощо), підстави звільнення та надання допомоги особам, які звільнюються від відбування покарання, визначають форми участі громадськості у вихованні засуджених.

Таким чином, кримінально-виконавче право регулює суспільні відносини, які виникають під час виконання та відбування кримінального покарання, а отже ґрунтується на нормах матеріального кримінального права, яке визначає основоположні поняття, засади кримінального правосуддя взагалі, реалізації кримінальної відповідальності, покарання, зокрема.

Кримінальне і адміністративне право. Тісний зв'язок між ними спостерігається в тій частині адміністративного права, що встановлює адміністративну відповідальність за різні правопорушення (так звані адміністративні делікти). У цій своїй частині адміністративне право виконує охоронну функцію, захищаючи правопорядок від адміністративних правопорушень. Однак кримінальне право охороняє правопорядок від більш небезпечних посягань - злочинів, а адміністративне право - від менш небезпечних правопорушень - адміністративних деліктів. Саме ступінь суспільної небезпечності відрізняє адміністративний делікт від злочину. Ось чому злочин тягне кримінальне покарання, а адміністративний делікт - заходи адміністративного стягнення. Наприклад, дрібне хуліганство - це адміністративний делікт, що тягне адміністративне стягнення, хуліганство ж як злочин є більш суспільне небезпечним: воно грубо порушує громадський порядок, норми моральності і тому тягне досить суворе кримінальне покарання за ст. 296 КК ¹⁷.

7. НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Наука кримінального права є частиною юридичної науки, однією із галузей суспільних наук. Її змістом є злагоджена система кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень про злочин і покарання.

Науку кримінального права як систему кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень і понять слід відрізняти від кримінального права як системи (сукупності) юридичних норм, галузі права. Кримінальне право як галузь права виступає для науки як предмет її вивчення. Саме наука кримінального права, вивчаючи кримінальне законодавство, з'ясовуючи його соціальне призначення, характер усіх його інститутів, їх ефективність, виявляє практичне значення кожної норми, прогалини в правовому регулюванні, досліджує проблеми вдосконалення кримінально-правових норм.

Предметом науки кримінального права є такі соціальні явища, як злочин і покарання. Вона розкриває їх соціальний зміст, юридичні ознаки, з'ясовує підстави кримінальної відповідальності, вивчає проблеми складу злочину, розробляє теоретичні основи відповідальності за попередню злочинну діяльність, співучасть у злочині, дає поняття і класифікацію видів множинності злочинів, зокрема поняття рецидиву злочинів, обставин, що виключають злочинність діяння. Наука кримінального права досліджує поняття покарання, визначає зміст його мети, аналізує окремі види покарань, підстави і порядок їх призначення. Серйозна увага в науці кримінального права приділяється вивченню проблеми звільнення від кримінальної відповідальності і покарання.

Предметом вивчення науки кримінального права є не тільки кримінальне законодавство, а й практика його застосування. Критерієм правильності наукових положень у сфері кримінального права є не тільки правотворча, а й правозастосовна діяльність. Наука кримінального права не може плідно розвиватися без глибокого вивчення практики. Разом з тим вона впливає на практику шляхом наукової розробки питань правильного застосування норм

¹⁷ Там само.

кримінального закону. Зв'язок науки кримінального права з практикою проявляється в багатьох напрямках. Це насамперед участь у комісіях з підготовки проектів законодавчих актів (велику роль відіграли наука та її представники у розробці нового КК України; провідні вчені нашої країни були постійними членами робочої групи комісії з підготовки КК, що була створена Кабінетом Міністрів України), вивчення і узагальнення практики з різних питань кримінального законодавства, участь у різних нарадах, конференціях і радах (наприклад, Консультативна рада при Верховному Суді України), де разом з практичними працівниками вирішується багато питань, що виникають у правозастосовчій діяльності. Результати наукових узагальнень практики знаходять своє втілення в науково-практичних коментарях до КК України, у написанні яких беруть участь як науковці, так і практичні працівники.

Кримінальне законодавство і практика його застосування вивчаються наукою в їх історичному розвитку і зміні. Тому предметом науки кримінального права є історія розвитку кримінального права України, тенденції вдосконалення кримінального закону і практики його застосування.

Наука кримінального права включає в коло досліджуваних нею проблем кримінальне законодавство, практику його застосування, а також теорію кримінального права інших держав як близького, так і далекого зарубіжжя.

Методи науки - це ті способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки. Існують різноманітні методи, якими користується наука кримінального права. Серед них можна виділити основні і допоміжні. Однак усі вони знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку, доповнюють один одного. До основних методів науки кримінального права (як, очевидно, і всієї юриспруденції) належать: філософський, або діалектичний, метод пізнання; юридичний, або догматичний, метод; соціологічний метод; метод системного аналізу; метод порівняльного правознавства, або компаративістський метод; історичний, або генетичний, метод дослідження. Як допоміжні методи наука кримінального права використовує методи математичного моделювання, екстраполяції, психологічного аналізу, експертних оцінок тощо.

Зупинимося коротко на основних методах пізнання, які використовуються в науці кримінального права. Філософський, або діалектичний, метод як загальний метод пізнання застосовується в науці кримінального права для пояснення багатьох явищ. Діалектичний закон про загальний, універсальний зв'язок явищ дає можливість розглядати кримінальне право не як самостійне, не пов'язане ні з чим явище, а простежити численні його зв'язки з соціальними процесами, сутністю держави, співвідношення з іншими галузями права тощо. Далі, наприклад, діалектичний закон заперечення дає можливість побачити в існуючому явищі елементи як нового, так і старого, що залишилися в ньому і тепер виступають в новій якості (наприклад, новий КК містить не тільки нові положення, а й норми права, що діяли раніше, звичайно, в якійсь іншій якості). Такі категорії діалектики, як причина і наслідок, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, сутність і явище,

зміст і форма, використовуються в науці кримінального права при розгляді питань щодо причинного зв'язку, тлумачення вини та її форм, стадій вчинення злочину та ін.

Юридичний, або догматичний, метод заснований на використанні правил формальної логіки для пізнання права. Він полягає в формулюванні і розкритті юридичних понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванні дійсного змісту законів шляхом їх тлумачення. Критичний аналіз норм кримінального права за допомогою вироблених наукою прийомів тлумачення складає серцевину цього методу. З його допомогою коментуються кримінальні закони, що надзвичайно важливо для їх однакового застосування. Завдяки цьому методу розроблені вихідні поняття кримінального права, наприклад, поняття складу злочину та ін. Теорія кваліфікації злочинів, що передбачає аналіз елементів складу конкретного злочину, базується в основному на названому методі.

У радянський період цей метод вважався антинауковим і піддавався критиці, хоча практично всі дослідники продовжували широко користуватися ним. Матерія права не може бути пізнана без використання догматичного методу, тому що формалізовані поняття права не можуть бути дійсно розкриті без їх логіко-юридичного аналізу. Юридичний аналіз норм права, як відзначав ще Йєринг, - це «абетка права», без якої жоден юрист не може ні мислити, ні діяти. Тому догматичний метод являє собою найважливіший інструментарій правових досліджень, вихідну основу для робіт найвищого наукового рівня.

Соціологічний метод полягає в дослідженні злочину і покарання як явищ соціальних. Наприклад, питання про соціальні чинники, що впливають на криміналізацію чи, навпаки, декриміналізацію певного діяння, має вирішальне значення для законодавця. Вивчаючи ці соціальні чинники (економічні, політичні, моральні та ін.), наука робить висновки щодо необхідності кримінально-правової заборони, або її передчасності, або навіть непотрібності взагалі. Так, розвиток ринкових відносин, визнання рівності всіх форм власності та інші чинники вимагають криміналізації певних діянь, що посягають на нормальний розвиток ринкової економіки (наприклад, заняття забороненими видами підприємницької діяльності, ухилення від сплати податків, фінансові зловживання тощо). Соціологічний метод використовує конкретно-соціологічні дослідження (анкетування, аналіз статистичних даних, інтерв'ювання тощо) для виявлення соціального змісту конкретних злочинів, їх видів, соціальної характеристики суб'єктів різних злочинів, дозволяє судити про ефективність норм кримінального закону, надає істотну допомогу в процесі правотворчості.

Метод системного аналізу припускає вивчення кримінального права та його інститутів як цілісної системи, що складається з кількох підсистем, структурні елементи яких знаходяться між собою в тісній єдності та інтеграції. Так, норми кримінального права вивчаються за певною системою: спочатку норми Загальної частини, де сформульовані всі основні положення, що стосуються злочину і покарання, потім норми частини Особливої, в якій

визначається відповідальність за окремі види злочинів. Метод системного аналізу вимагає, щоб норми Загальної частини розглядалися на основі норм частини Особливої. Разом з тим норми Особливої частини не можуть бути засвоєні без положень частини Загальної. Наприклад, зрозуміти норму про умисне вбивство, викладену в ст. 115, неможливо без ст. 24, що описує види умислу, а якщо таке вбивство вчинене кількома особами, - без урахування статей 27 і 28, де описуються види співучасників і форми співучасті. Метод системного аналізу застосовується при розкритті такого ключового поняття кримінального права, як склад злочину, що інтегративно включає в себе відповідні елементи і ознаки. Цей метод дозволяє виявити суперечності і прогалини в законодавстві і на цій підставі сформулювати пропозиції щодо його зміни чи доповнення.

Метод порівняльного правознавства, або компаративістський метод (метод компаративізму), полягає у вивченні норм кримінального права країн як близького, так і далекого зарубіжжя з метою їх зіставлення, порівняння з нормами кримінального права України. Цей метод дає можливість оцінити ті чи інші норми кримінального права іноземних країн на предмет їх використання в нашому законодавстві. Звичайно, тут не йдеться про повне перенесення іноземного права на наше підґрунтя, що недопустимо, але окремі його положення можуть бути сприйняті. З цією метою при підготовці нового КК України вивчалось кримінальне законодавство багатьох країн. Наприклад, на позитивне вирішення питання про скасування смертної кари вплинула та обставина, що в усіх країнах Західної Європи і деяких колишніх республіках Союзу РСР (наприклад, Грузії, Молдови) смертна кара скасована. За зразком багатьох країн у наше законодавство був уведений інститут обмеженої осудності та ін.

Історичний, або генетичний, метод передбачає вивчення норм кримінального права в історичному розвитку. Так, усвідомити генезу поняття злочину можна лише в процесі як вивчення законодавства України, що визначає це поняття (наприклад, відповідні статті КК 1922, 1927 і 1960 рр.), так і тлумачення його в науці кримінального права. Генетичний метод покликаний з'ясувати проблеми наступності в кримінальному праві. Адже кримінальне право - це система, яка розвивається в історії, яка одночасно містить в собі не тільки елементи сьогодення, а й зберігає риси минулого, намічає контури майбутнього. Наприклад, КК 1960 р. містив багато норм, що збереглися з давніших часів (поняття умислу, відповідальність за окремі види вбивств та ін.), і багато в чому визначив контури КК України 2001 р. (наприклад, необхідність більшої регламентації інститутів Загальної частини, нової системи Особливої частини тощо).

Наука кримінального права має давню історію. Різні напрямки наукової думки (так звані школи кримінального права) зробили значний внесок у розвиток цієї науки. Так, класична школа кримінального права розвивала юридичний (догматичний) метод дослідження і досягла в цьому істотних успіхів. Соціологічна школа кримінального права внесла в науку соціологічні

методи. Вчені достатньо використовували і методи порівняльного правознавства, і історичний метод. У радянський період наука кримінального права була надзвичайно заідеологізованою, скутою постулатами марксистсько-ленінських ідей. Однак, незважаючи на ці ідеологічні догмати, що ставили науку під жорсткий контроль комуністичної партії, в межах юридичного вчення про злочин і покарання були здійснені серйозні дослідження, положення і висновки яких можуть бути використані й у пострадянський період.

Безпосередньо в Україні працювали видні вчені, які зробили істотний внесок у розвиток науки кримінального права. Наприкінці XIX - на початку XX ст. це були А.Ф. Кістяківський, Л.С. Белогриць-Котляревський (Київ), Л.Є. Владимиров, М.П. Чубинський, О.Д. Кисельов (Харків), Е.Я. Немировський (Одеса). За радянські часи українську науку гідно представляли Я.М. Брайнін, С.І. Тихенко (Київ), Г.І. Волков, В.С. Трахтеров, М.М. Гродзинський (Харків).

Зараз наукові дослідження з кримінального права здійснюються на кафедрах провідних юридичних вищих навчальних закладів, у підрозділах Національної академії наук України та Академії правових наук України.

Наука кримінального права - це фундаментальна наука. Вона є науковим підґрунтям для інших наук кримінального циклу - кримінології, судової психології, судової психіатрії, судової медицини, статистики, криміналістики та ін. Разом з тим вона використовує дані цих прикладних наук. Так, кримінологія - це юридична наука, що вивчає причини злочинності, особу злочинця, розробляє спеціальні заходи щодо попередження злочинів. Поняття, вироблені в науці кримінального права (злочин, форми вини, вік відповідальності за окремі види злочинів та ін.), широко використовуються в кримінології. У той же час кримінологічні дані про динаміку, структуру, стан, коефіцієнти злочинності тощо запозичуються кримінальним правом.

Наука кримінального права широко використовує дані такої науки, як судова статистика. При вивченні проблем осудності застосовуються дані судової психіатрії, при дослідженні вини та її форм - дані психології, а при вивченні вікових особливостей неповнолітніх, що вчинили злочин, - дані педагогіки. При вирішенні питань, пов'язаних з встановленням причинного зв'язку між вчиненим діянням і наслідком, що настав, використовуються, зокрема, дані судової медицини, а при розв'язанні проблеми неосудності - дані судової психіатрії. В останні роки намічається проникнення в науку кримінального права даних математичних досліджень, положень таких наук як кібернетика, інформатика, наука управління і тощо.

Основні завдання науки кримінального права полягають у такому: а) розробка фундаментальних проблем теорії кримінального права; б) вироблення рекомендацій щодо вдосконалення КК і практики його застосування; в) подальше вивчення всіх інститутів кримінального права з метою встановлення їх ефективності; г) зміцнення тісних зв'язків з правотворчими і практичними органами; г) подальше вдосконалення всієї науково-педагогічної діяльності з метою підготовки висококваліфікованих фахівців-правознавців; д) вивчення

кримінального законодавства і практики його застосування в країнах близького і далекого зарубіжжя.

В даний час важливим завданням науки кримінального права є підготовка разом з практичними працівниками коментарів до КК ¹⁸.

8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Поняттям кримінального права позначають також і навчальну дисципліну, що викладається у навчальних закладах юридичного профілю і вивчається студентами та слухачами, які навчаються в них.

Кримінальне право як навчальна дисципліна - це сукупність розташованого відповідно до структури КК навчального матеріалу, в якому розглядаються теоретичні положення, що розкривають зміст кримінально-правових норм і дозволяють курсантам та студентам засвоїти суму знань, необхідних для обґрунтованої кримінально-правової оцінки вчиненого злочину в якості особи, яка застосовує кримінальний закон (наприклад, слідчого, адвоката, прокурора, судді).

Навчальний курс (дисципліна) кримінального права України складається з курсів Загальної та Особливої частин кримінального права. Спочатку вивчається курс Загальної частини кримінального права України, а потім, після засвоєння загальних положень про злочин та покарання, вивчається курс Особливої частини. Порядок і послідовність викладу питань Загальної частини кримінального права прийнято іменувати системою курсу Загальної частини кримінального права. Система курсу Загальної частини кримінального права в основному визначається системою чинного кримінального законодавства. Завершується вивчення цього курсу знайомством із загальними положеннями кримінального права іноземних країн.

Знання кримінального права є підґрунтям професійної діяльності для таких категорій юристів як слідчий, працівник оперативних служб міліції, прокурор, адвокат, суддя.

Однак і для юристів, які спеціалізуються в трудовому, житловому, банківському, податковому, шлюбному праві тощо, які беруть участь у розгляді цивільних справ (наприклад, за позовами підприємств), знання кримінального права має не другорядне значення. Практика доводить, що інколи учасники цивільних спорів переступають межу дозволеного і вчиняють злочини. Юрисконсультів, судді господарського суду, нотаріусів необхідно чітко відрізняти цивільно-правове правопорушення (делікт) від злочинного діяння. Бачити, наприклад, коли порушення банківських правил переростає у викрадення майна, дії спадкоємців набувають ознак злочинного підроблення документів тощо.

Оперативні працівники і слідчі, які не належному рівні засвоїли положення кримінального права, можуть не приділяти уваги збиранню доказів, що характеризують необхідні ознаки відповідного злочину. А це призводить до неправильного застосування закону виправдання підсудного, винного у вчиненні злочину, засудження невинного, інкримінування особі більш тяжкого

¹⁸ Там само.

або менш тяжкого злочину у порівнянні з тим, який ним вчинено насправді. Вивчення кримінальних справ свідчить, що помилки при кваліфікації злочинів - найпоширеніший вид помилок у слідчій та судовій практиці.

Викриття злочину, розшук злочинців та збирання доказів вчиненого злочину визначається саме ознаками злочину, встановленого кримінальним законом. Кримінальне право має значення базової дисципліни для інших юридичних дисциплін кримінального циклу - кримінального процесу, криміналістики, кримінології, оперативно-розшукової діяльності та деяких інших. Для правильного й ефективного розслідування справи треба чітко знати, що й кого шукати, в чому й кого треба викрити, які докази для цього треба знайти тощо. Без таких знань правоохоронна діяльність навіть за умови досконалого володіння тактикою допиту, технікою огляду місця події, психологією злочинця тощо може бути направлена на вирішення другорядних питань, що не мають прямого відношення до ознак конкретного злочину.

Наприклад, не володіючи знаннями щодо складу злочину і розслідуючи справу про вбивство, слідчий може не приділити належної уваги встановленню і доказу мотивів дій особи, яку затримали на місці злочину з ножем і слідами крові жертви на своєму одязі. Як результат - особа, що вбила людину з хуліганських мотивів (п.7 ч.2 ст.115 КК - закон за цей злочин передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі), може бути засуджена за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст.116 КК - покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк), або навіть буде виправдана як така, що буцімто діяла в стані необхідної оборони.

Вивчення курсу Загальної частини кримінального права обумовлює необхідність використання (крім цього підручника) КК, інших нормативно-правових актів, науково-практичних коментарів КК, постанов Пленуму Верховного Суду України, монографій, навчальних посібників, наукових статей з кримінально-правових проблем ¹⁹.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ:

Право є одним із найстаріших суспільних феноменів. Воно виникло одночасно з виникненням людського суспільства.

Право має своїм витоком усвідомлене прагнення людей до подолання різнобічних негативних проявів суспільного життя, до покращання умов життя людей, усвідомлене розуміння необхідності регулювання суспільного життя.

Право завжди ґрунтується на моральних засадах суспільства - наскільки право відповідає моральним засадам суспільства, настільки воно є правом.

Моральні норми у житті людей мають набагато більше значення, ніж право. «Мораль, как в частной жизни, так и в общественной жизни, должна считаться выше и священнее, нежели право».

¹⁹ Там само.

Право - це принцип формальної рівності людей, це загальна та необхідна форми свободи, це загальна справедливість.

Кримінальне право як самостійна, окрема галузь права має низку ознак як загальних для всіх галузей права, так і специфічних тільки для неї.

Кримінальне право як галузь права - це система, сукупність юридичних норм (а по суті законів), прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільна небезпечні діяння є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до осіб, то їх вчинили.

Кримінальне право виконує певні завдання, здійснює свої функції.

Всі норми кримінального права поділяються на дві частини - Загальну і Особливу.

Кримінальне право займає особливе місце в правовій системі України.

Кримінальне право, перебуваючи у системі права України, тісно пов'язане з суміжними галузями права, найбільшою мірою з конституційним правом, адміністративним правом, кримінально-процесуальним правом, кримінально-виконавчим (виправно-трудовим) правом, міжнародним правом.

Наука кримінального права частина юридичної науки, однією із галузей суспільних наук і є фундаментальною.

Предметом науки кримінального права є такі соціальні явища, як злочин і покарання, кримінальне законодавство, практика його застосування і історія розвитку кримінального права України, тенденції вдосконалення кримінального закону і практики його застосування.

Методи науки - це ті способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки.

Існують різноманітні методи, як основні і допоміжні. Усі вони знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку, доповнюють один одного.

Знання кримінального права є підґрунтям професійної діяльності для таких категорій юристів як слідчий, працівник оперативних служб міліції, прокурор, адвокат, суддя.

Принципи кримінального права - це вихідні основоположні ідеї, які впливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законодавстві.

Механізм дії принципів кримінального права - це підґрунтям правової свідомості осіб, які мають безпосереднє відношення до застосовування кримінального закону: дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів тощо.

У загальній теорії права виділяють два види принципів: 1) загальноправові, притаманні всім галузям права, 2) спеціальні (галузеві), характерні лише для окремих галузей права.

Принципами кримінального законодавства загальні і найбільш важливі положення (засади) кримінально-правового регулювання, у яких визначаються основні завдання кримінального законодавства, стратегія і практика політики держави, головні засоби та шляхи її реалізації, безпосередньо передбачені законом або прямо із нього витікаючи, які мають конкретну практичну дію.

Принципами кримінального законодавства є: принцип законодавчого визначення злочину (*nullum crimen sine lege*) - немає злочину, не передбаченого законом); принцип особистої відповідальності; принцип винної відповідальності; принцип суб'єктивної осудності; принцип повної відповідальності (повноти осудності); принцип переваги пом'якшуючих відповідальність обставин; принцип більшої караності групового злочину; принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди; принцип відповідності (співрозмірності) покарання тяжкості вчиненого злочину; принцип економії кримінальної репресії ²⁰.

Завдання для самостійної роботи до Теми :

1. Завдання та функції кримінального права.
2. Функції та завдання кримінального закону.

Індивідуальні завдання до Теми :

1. Назвіть основні напрямки кримінально-правової політики.
2. Шляхи усунення дисгармонії між функціональним призначенням кримінального права та кримінального законодавства.

²⁰ Там само.